

מי ששולט על העבר שולט על העתיד, ומי
ששולט על ההווה שולט על העבר
ג'ורג' אורוול

3

הכוח המניע של סכסוכים טריטוריאליים

בשנים האחרונות קרצה הגישה הגיאוגרפית לכמה וכמה חוקרי עתידים והם המשיכו לפתח אותה. אחד מהם, אשר עשה אותה לגולת הכותרת של מחקריו ופרסומיו, הוא ד"ר ג'ורג' פרידמן, חוקר עתידים ותיק ומייסדה של חברת המודיעין האזרחית "סטרטפור" (www.stratfor.com). מאחר שפרידמן המשיך לשכלל את הגישה בכמה מספריו שיצאו לאור בשנים האחרונות,²² בחרתי בהליך שהוא גיבש, ואשתמש בו כדי לבחון כאן בהרחבה את עתידה של מדינת ישראל. לעניות דעתי, זו אחת השיטות היחידות שיש בידינו כיום כדי לבחון במהימנות תהליכים גיאופוליטיים ארוכי טווח.

מעבר לכך, אני מוצא לנכון לבחור בשיטת מחקר זו משום שמדינת ישראל, יותר ממדינות רבות אחרות, חייבת להיות קשובה למאפיינים הטריטוריאליים שלה, ולא מהסיבות המקובלות בדרך כלל. ישראל נמנית כידוע עם המדינות המעטות על פני

הגלובוס אשר לידתה וקווי המתאר של שטחה היו תוצאה של דין ודברים קשים שעמדו ברקע הצבעה מורטת עצבים במליאת האומות המאוחדות. מכיוון שעדיין רבות המדינות שלא מכירות בגבולותיה ובזכות ההגדרה העצמית שלה כמדינה יהודית או לפחות כמדינה ליהודים, מקבל הפן הטריטוריאלי של קיומה חשיבות גדולה יותר משיש לו במדינות קטנות אחרות. כדי לעמוד על עתידה כישות מדינית ותרבותית חייבים להבין כיצד יש לקווי המתאר הטריטוריאליים שבתוך גבולותיה, ולקווי המתאר

כדי להבין את עתיד
מדינת ישראל חייבים
להבין כיצד לטריטוריה
המקומית שבתוך
גבולותיה ולטריטוריה
העוטפת אותה יש
תפקיד מכריע בעתיד
זה

הטריטוריאליים העוטפים אותה בכמה מעגלים, תפקיד מכריע בעתיד זה. ואין טוב יותר כיום מההרחבות שגיבש פרידמן להבנת תפקידה המכריע של הגיאוגרפיה²³ כדי שנוכל לנסות ולבחון את עתידה הגיאופוליטי של ישראל.

אופי החקירה הגיאופוליטית

כל עיקרה של החקירה הגיאופוליטית המבוססת על הגישה הגיאוגרפית, לפי פרידמן, הוא לזהות את המשתנים הנצחיים בחיי אומות, את הדברים שמארכים חיים ואת הדברים הארעיים שבהיסטוריה שלהן. זאת עושה החקירה הגיאופוליטית באמצעות מנופי הכוח שהגיאוגרפיה מעניקה. מה שהיא מסיקה אינו מובן מאליו. בדרך כלל סותרים ההיסקים הללו את הדעה המקובלת, אך את זה בדיוק עתידנים מחפשים. העקומות הללו בהיגיון המקובל הן משאת נפשו של כל חוקר עתידים משום שיש בהן כדי להצביע על האפשרי במהימנות גבוהה יותר.

האם באמת ההיסטוריה אינה אלא סיפור בדים. מלא רעש ואלימות. המסופר על ידי אידיוט

שייקספיר, אשר נולד בשנת 1564, במאה שבה כבשו האירופים את העולם, שם בפיו של מקבת את המשפט: "ההיסטוריה אינה אלא סיפור בדים, מלא רעש ואלימות, המסופר על ידי אידיוט". לפי מקבת, אם כך, ההיסטוריה היא רק סיפור נטול כל משמעות וסדר וללא כל אפשרות לחזות את כיוון התפתחותו. אבל, כזכור,

חוקרי עתידים ואני בהם אינם מוכנים לקבל קביעה זו ומאמינים שחשיבת עתיד שזורה בהגדרת הקיום האנושי גופא. כל פעולה שעושה האדם מכוונת את חציה לתוצאה כלשהי. לפעמים לפעולה יש תוצאות בלתי-נצפות או בלתי-מכוונות, אך ההנחה היא שלפחות כוונת הפעולה מבוססת על הנחות וידע כלשהם. אמנם הידע שלנו על האופן שבו דברים באמת פועלים הוא לקוי, אך יש פער גדול בין חוסר הוודאות לחזות לבין חוסר האפשרות לחזות. כשאנו קמים עם אור ראשון וניגשים להרתיח מים לכוס קפה חם, אנו מצפים שיזרמו מים מהברזים שנפתח. לא תמיד יהיו שם מים, ובכל זאת באופן כללי אנו יכולים לחזות שמחר בבוקר אכן יהיו בהם מים. החיים מלאים במרקם מורכב של ציפיות ותחזיות כאלה. אין כמעט פעולה מפעולותיו של האדם שאין מאחוריה תחזית, ותהיה זו נכונה ככל שתהיה.

החיזור אחר דברים שאפשר לחזות פרוש על פני כל הפעילות האנושית. סטודנטים בוחרים בקריירה זו או באחרת על שום מה שהם משערים שבחירתם

תתרום להם בכוא העת. אנשי עסקים מנסים לחזות מה יצליחו למכור ולמי. עתונאים מנסים לחזות מי ייבחר להנהיג מדינות דמוקרטיות, ועוד ועוד. בקיצור אין כמעט תחום מחיה אנושי שלא מתבצע בו חיזוי. הכי קל כמובן לחזות תהליכים המתרחשים בטבע. מדענים העוסקים במה שנקרא "מדעים מדויקים" נהנים מחיזוי בעולם ללא רצונות ומאוויים מתחלפים. קל לחזות את מיקומו של אלקטרון בזמן נתון מלחזות את מיקומו של אדם מסוים, ולו רק משום שלא לקטרון אין בחירה חופשית. הוא מתנהג לפי כללים מסוימים, ואם מכירים את הכללים הכול נעשה קל יחסית לחיזוי. הבעיה היא שאצל בני אדם "זה לא עובד כך". פרטים וקבוצות יכולים לשנות את דעתם בלא שידווחו לאיש וגם בלא שיהיו מודעים לכך בעצמם. לכן הקשה ביותר לחיזוי הוא כל דבר שבני אדם מעורבים בו.

הדבר הקשה ביותר לחזות הוא כל דבר שבני אדם מעורבים בו

ובכל זאת מדעים רבים עוסקים בחיזוי אף שלא פעם הם מתכחשים לכך. כלכלה, למשל, היא תחום שעוסק רובו ככולו בחיזוי התנהגותה של כלכלה לאומית בתגובה לרגולציות ולמדיניות כלכלית מסוימת. ברוקרים מנסים לחזות כיצד השווקים העתידיים יתנהגו ולבסס את החלטותיהם על פי הערכה זו. במשחקי מלחמה, למשל, השחקנים מנסים לחזות את תוצאותיהם של מהלכים צבאיים ואת האופן שבו התוצאות הללו ישפיעו על כלל המערכה הצבאית הצפויה.

החיזוי לאמיתו של דבר מפעפע כיום בכל השטחים שהחברה המודרנית פועלת בהם, וכל פעולות החיזוי הללו מתנהלות בדרך דומה, פחות או יותר. במקום לנסות לחזות מה פרט זה או אחר יעשה, מומחים בדיסציפלינות שונות בדרך כלל מנסים לזהות מודל סטטיסטי הכולל בתוכו פרטים רבים. מטרת המודל אחרי ככלות הכול היא לחזות דפוסי התנהגות כלליים המתארים את רוב פעולותיהם של הפרטים הכלולים במודל. המשותף ללימודי כלכלה וללימודי מדעי המדינה העוסקים בסכסוכים ומלחמות הוא העובדה שהם מטפלים בשחקנים רבים המשפיעים הדדית על סביבתם הגיאוגרפית בעזרת הטכנולוגיה שברשותם. כפי שכלכלנים מבססים את הערכותיהם העתידיות על הבנה כללית של אופי פעולותיו הקיבוציות של הפרט, כך גיאופוליטיקאים מבססים את הערכותיהם בדבר סכסוכים עתידיים על הבנתם הכללית את אופי פעולותיו הקיבוציות של הפרט הנתון בסביבה גיאוגרפית מסוימת.

לידה ומוות

אם כן, מה הם אותם דפוסי התנהגות גיאורפוליטיים שהם בסיסיים מאוד אצל קבוצות של אנשים ושמאפיינים למעשה את כל הקבוצות בעולם באשר הן? ייתכן שאם נבין את הפעולות הנגזרות מהם, נוכל לזהות את השלכותיהן העתידיות על התנהגותן של קבוצות אנשים הפזורות על פני שטחים מצומצמים או נרחבים.

פרידמן טוען שחיזוי מוצלח מתחיל בכך שמשחקים את הטיפשים. ב"טיפשות" הוא מתכוון לחיפוש רעיונות פשוטים ובסיסיים בלי לנסות להתחכם, לחיפוש המובן

חיזוי מוצלח מתחיל בכך שמשחקים את הטיפשים

מאליו בחייהם של כל פרט ושל כל קבוצה. יש כמובן הרבה דברים פשוטים וברורים שאיתם אפשר להתחיל. אך ייתכן שהדבר המובן מאליו ביותר אצל בני האדם הוא מחזור החיים והמוות, עצם העובדה שהם נולדים ואחר כך מתים. בשונה מבעלי חיים, תלויים בני האדם

בשנות חייהם הראשונות בדמות שתזין אותם ותגן עליהם פיזית ונפשית לפחות חמש שנים מעת היוולדם, שאם לא כן, ימותו. יש תרבויות שבהן ההזנה הזו יכולה להימשך עד לגילים מבוגרים מאוד, לפעמים עד גיל שלושים ויותר.

עם התבגרו נוטה האדם לגונן על עצמו ולהקיף את עצמו במשפחה שהוא מקים. זו הופכת לדבר החשוב ביותר בחייו ויש להגן עליה מכל פגע. אלא שמשפחה קטנה היא ביסודה מבנה ארגוני פגיע. קל לגנוב מהחלש מלייצר או להפיק בשביל עצמד. לכן משפחה מבודדת תמיד תהיה פגיעה לטורפי אדם, קרי אנשים שיגנבו, שישעבדו ושיהרגו. זה אך הגיוני למסד קהילות גדולות של משפחות כדי לגונן על משפחות קטנות וליצור חלוקת עבודה, כך שאחדים יזינו, אחרים

ליבת המניע של סכסוכים ומלחמות היא האמון בבני משפחה בבד

יצודו, יהיו שיעבדו עבודת אדמה, יהיו שייצרו כלים ויהיו שיגוננו על כולם. חלוקת העבודה היא אפוא תכנון טבעי למהות האדם. ואולם, השאלה הבסיסית בחיי משפחות היא עם מי נוטה האדם לחלוק את המטלות הללו. ומכאן, השאלה השנייה שעולה – למי להיות בעל ברית – נעשית מובנת מאליה. כל הקרובים אל האדם

קרבת דם, בין ישירות ובין בעקיפין, הם הסביבה הטבעית שלו לאמון ולחלוקת עבודה. לכן אין שום סיבה לבטוח בזר יותר מאשר בכך משפחה. זו ליבת המניע של סכסוכים ומלחמות. היא יונקת מהעובדה שקל לנו יותר לאהוב את השייך לנו או את זה שאליו אנו שייכים מלידה. נטייה זו עומדת במרכז המניעים של התנהגות האדם ובעזרתה אפשר לחזות את התנהגותו בעתיד, לפי הגישה הגיאוגרפית.

עקבות לגישה זו אפשר למצוא כבר בתנ"ך. מעניין לראות שכל אימת שהתורה סופרת אנשים, מתייחסת למנהיגות כלשהי או מתארת את ההתארגנות

למסעות במדבר, מטבע הלשון שחוזר על עצמו שוב ושוב הוא "למשפחותם לבית אבותם". הנה למשל דוגמה בולטת מספר במדבר פרק א:

טז אֱלֹהֵי קְרִיאֵי (קְרוּאֵי) הָעֵדָה, נְשִׂאֵי מְטוֹת אַבּוֹתָם: רֵאשֵׁי אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל, הֵם.
יז וַיִּקַּח מֹשֶׁה, וְאַהֲרֹן, אֶת הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר נִקְבּוּ בְשֵׁמֹת.
יח וְאֵת כָּל-הָעֵדָה הַקְּהִילֹו, בְּאַחַד לַחֲדָשׁ הַשָּׁנִי, וַיִּתְּלָדוּ עַל-מִשְׁפַּחְתָּם, לְבֵית אֲבֹתָם.

כ וַיְהִי כִּנְי־רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל, תּוֹלְדֹתָם לְמִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם...
כו לְכִנְי־יְהוּדָה, תּוֹלְדֹתָם לְמִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם...
כז לְכִנְי־יִשְׁשָׁכָר, תּוֹלְדֹתָם לְמִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם...
ל לְכִנְי־זְבוּלֹן, תּוֹלְדֹתָם לְמִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם...
מד אֱלֹהֵי הַפְּקוּדִים אֲשֶׁר פָּקַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, וּנְשִׂאֵי יִשְׂרָאֵל--שָׁנִים עֶשֶׂר, אִישׁ: אִישׁ-אַחַד לְבֵית-אֲבֹתָיו, הָיוּ.
מה וַיְהִי כָל-פְּקוּדֵי כִנְי־יִשְׂרָאֵל, לְבֵית אֲבֹתָם, מִכֹּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה, כָּל-יֵצֵא צְבָא בְּיִשְׂרָאֵל.

כשהתורה מתארת את הפוליטיקה הפנימית של עם ישראל היא מדגישה, פעם אחר פעם, שנציגי העם (ראשי אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל) הם ביסודם נציגים של משפחות וחמולות של בתי אב (נְשִׂאֵי מְטוֹת אַבּוֹתָם). וגם כשהיא מתארת את מכלול יוצאי הצבא, לכאורה יחידה המגובשת סביב גיל, כישורים ועוצמה גופנית, היא אינה שוכחת שוב לציין "לבית אבותם" (וַיְהִי כָל-פְּקוּדֵי כִנְי־יִשְׂרָאֵל, לְבֵית אֲבֹתָם). ייתכן שבעצם הנוסח הזה מדגישה התורה דבר-מה חשוב מאוד, בסיסי ונצחי בהתנהלותו של האדם ביחסיו עם קבוצות אחרות. ייתכן שבכך טמון ההסבר גם לשאלה, מדוע בעולם גלובלי כמו זה של היום, שבו הקשרים בין אנשים מתבצעים דרך מערכות דיגיטליות שלכאורה הורסות הגדרות גיאוגרפיות וקהילתיות, התוכנות והאתרים הפורחים והפופולריים ביותר הם אלה העוסקים באילנות יוחסין.²⁴

אהבה לזר או לשאר בשר

נטייה זו, למרבה הצער, מתנגשת בעוצמה רבה עם אהבה אחרת – האהבה הנרכשת. לדעתו של פרידמן מתח זה מאפיין את ההיסטוריה של האדם בחמש מאות השנים האחרונות לפחות. הוא מביא בתור אסמכתא את סיפורם של רומיאו ויוליה, הנאהבים משתי משפחות השייכות לשני שבטים המסוכסכים זה עם זה.

שאלת השאלות שהמחזה מתמקד בה היא איזו אהבה קודמת לרעותה – האהבה שלתוכה נולדים, כלומר המשפחה, הדת והמסורת שאליהן משתייכים מלידה, או שמא האהבה החיצונית, זו הנרכשת ממקורות זרים, זו שמחוץ לחוג האהבה הראשונית, כלומר האהבה שבה בוחרים משום שהיא מענגת?

בכל ההיסטוריה של המין האנושי ובכל החברות האנושיות היו הנישואים נקבעים ומסודרים בדרך כלל על ידי חוג המשפחה. אדם לא התחתן בגלל אהבה חיצונית לאדם זר אלא מתוך אהבה למשפחתו, אשר האחריות להמשכיותה עמדה בראש סדר העדיפויות והיא שהכתיבה לו עם מי להתחתן בתוך השבט.

הנטייה שהתפתחה מאוחר יותר, המחשיבה אהבה רומנטית ומבכרת אותה על פני אהבה המבוססת על קשר דם, זעזעה את היסודות המניעים את ההיסטוריה האנושית. היא רוממה לדרגת חשיבות גבוהה יותר את הנרכש בבחירה. נטייה זו נטועה בהכרזת העצמאות של רבות מהמדינות הדמוקרטיות, וגם הדמוקרטיות פחות, אשר נוסדו במאות האחרונות. אם כן בתקופה המודרנית נוטים יותר להעלות על נס את האהבה הנרכשת ובזים לאהבה כלפי החוג המצומצם של החמולה. אין ספק, המודרנה היא אויבתם של הזכויות והחובות מלידה. משטרים מהפכניים מודרניים הצליחו לפרק משטרים ישנים בעיקר משום שהמשטרים הישנים נתנו זכויות על בסיס קשרי דם. עבור המשטרים החדשים קשרי דם אינם יכולים להעניק סמכות לאיש, שכן סמכות נרכשת מהישגים אישיים ומבוססת על סגולות מוכחות ולא על סגולות מולדות לכאורה.

המאבק בין אהבה המבוססת על קשרי דם לבין אהבה נרכשת היה אם כך

המאפיין העיקרי של ההיסטוריה האנושית בחמש מאות השנים האחרונות. המאבק הזה סימל מאבק אחר, זה שבין חברות מסורתיות, שבהן מחויבויות יונקות מסטטוס מלידה ונכפות בטבעיות על ידי אוהביך, ובין חברות מהפכניות, שבהן מחויבויות יונקות מבחירה אישית וממודעות עצמית לדברים נרכשים ולהשלכותיהם. בחברות מסורתיות כל פרט ידע מי הוא היה ולכן

המאבק בין האהבה לקשרי דם ואהבה נרכשת היא המאפיין העיקרי של ההיסטוריה החדשה

גם ידע מי יהיה בשאר ימי חייו. בחברות מודרניות יותר כל אדם יודע אולי מי היה, אך אין זה מבטיח לו כלל למי ייעשה בעתיד. הכרה זו נעשתה למטרתו, למחויבותו ולבחירתו של כל אחד ואחד. חברות מסורתיות היו מאולצות יותר במעשיהם אך באותה המידה גם טבעיות. לאהוב את ההורים ואת השייך היה רגש ראשוני ופשוט יחסית. קל בהרבה לאהוב ולשנוא את הדברים הטבעיים שבסביבה הקרובה מלתור בעולם ולחפש מה עוד אפשר לאהוב ומה עוד אפשר לשנוא.

מקור הלאומנות

וזה אשר מביא אותנו ל"לאומנות" או ביתר הרחבה לאהבת החברה שאליה נולדת ולמחויבותך כלפיה, בין שזו כנופיית נוודים ובין שהיא מדינת לאום ענקית. הדחף לאהוב את הקשורים אליך בקשרי דם כמעט אינו ניתן להכנעה. הדחף לאהוב את הזר הוא בסך הכול אירוע מקרי אשר הרבה יכול להתברר גם כתאונת גורל.

הדחף לאהוב את הזר הוא בסך הכול אירוע מקרי אשר הרבה פעמים יכול להתברר גם כתאונת גורל

ולתנועות סוציאליסטיות שונות יש קושי לקבל לאומנות, שמצד אחד נראית כדחף קדום, לא רציונלי ולא צודק, אך מצד אחר, היא תחושה טבעית שקשה להתעלם ממנה. החברות המודרניות יותר לא הצליחו להתגבר על המתח הזה, לכן בתחילת המאה ה-21 לאומנות עדיין נחשבת מניע חשוב ביחסי מדינות מסורתיות וגם מודרניות, ואבוי למי שמתעלם ממנה. המתח הזה גובר מדי פעם אף שהוא לא הגיוני כי אין היגיון כלל בבחירה למות למען משטר אשר שם בראש מעייניו את השאיפה לאושר, כמו בארה"ב, אבל גם כבר לא ברור מאליו שאדם צריך להקריב את חייו למען בני משפחה רחוקים.

האדם המודרני מתקשה לחיות עם המתח הזה. יש הסוברים שהם יכולים לדלג עליו אם ינסו למחוק את האופציה של מלחמה או לפחות למתג אותה כמעשה פרימיטיבי המנוגד לטבע. הבעיה היא שאם המתח הזה אכן מובנה בחברות מודרניות, אזי מלחמות, עם כל הכוונות הטובות להעלימן, לא במהרה ייעלמו. ממש כפי שהאהבה לשארי בשר לא במהרה תיעלם.

העובדה שזכויות הפרט וזכויות הכלל של לאומים, דמוקרטיים ככל שיהיו, נמצאות במסלול התנגשות תמידי, לא מנעה מאבותיהם המייסדים של לאומים רבים לנסות ולפרק את המתח הזה. כך, למשל, האבות המייסדים של ארה"ב יצרו את חוק יסוד זכויות האדם וחירותו בתקווה שההיסטוריה תמצא דרך ליישר את

ההדורים בין הסתירות שבאהבות אלה. ואף על פי כן, בעומק הקיום של החברות הליברליות והמודרניות ביותר עדיין פועמת האהבה הבסיסית מכול – האהבה לשבט. את ההתנהגות יוצאת הדופן של אהבה זו אפשר לראות גם בתחילת המאה ה-21 במקומות רבים. למעשה, בכל מקום בעולם, וגם בישראל,

מדוע אנשים חוזרים לאהבתם הבסיסית, לאהבת השבט ולמעגל הקרוב ביותר אליהם?

מתריסים אנשים כנגד זולתם ובכל הזדמנות שמזדמנת להם: למה הם צריכים לאהוב את מדינתם? מדוע אם כך, על אף כל המאמצים לבנות זהות קולקטיבית יותר, בסופו של דבר רבים הם האנשים שחוזרים לאהבתם הבסיסית, לאהבת

המשפחה, לאהבת השבט ולאהבת המעגל הקרוב ביותר אליהם? ובייחוד בשעה שהמעגל הזה מאוים.

האבסורד הוא שגם הזהות הקולקטיבית אינה מרפה כיום מאיש. אף שיש המנסים לברוח מזהות מולדתם הרחבה יותר, זו דבקה בהם למרות רצונם לחזור לזהות שבטית הבנויה על קשרי דם. הם יכולים לנסות לרכוש זהויות הקרובות לזהות השבטית שלהם, אבל לשווא, שהרי בסופו של דבר זהות האדם הנשארת טבועה בו היא זו המולדת. הישראלים המנסים להתנתק מזהות המדינה שנוולדו בה או גדלו בה ותרים אחר זהויות מדיניות ואזרחיות אחרות ברחבי תבל הם

דוגמה לכך. גם כשהם מגיעים לקצה עולם ומנסים להתחבר ולו רק לשבט היהודי המקומי, אשר לכאורה הוא בסיס התייחסותם הראשוני, זה פשוט קשה. מרחב התמרון קטן בהרבה מזה שרוב האנשים משערים שיש להם. אדם יכול לוותר על בית מולדתו, אבל מולדתו לא תוותר עליו בקלות. אדם יכול לדחות את

אדם יכול לוותר על בית מולדתו, אבל מולדתו לא תוותר עליו בקלות

מחויבויותיו, הוא יכול להפסיק לאהוב את בני שבטו, אך תמיד יישאר שייך להם והם לו. המקבילה הספרותית זועקת. על אף שהמינגווי שנא את הכפר האמריקני שבו נולד, הוא נשאר עד נשימתו האחרונה בן אותו הכפר האמריקני הקטן. ההבדל היחיד בינו לבין שכנו מאותו הרחוב הוא שהשכן נשאר מרוצה ממצבו עד יום מותו, ואילו המינגווי נפטר תוך כדי מאמצים נואשים לברוח מעצמו. אצל רוב בני המין האנושי בריחה מהקרובים לא תיתכן.

לסיכום, הלאומנות המסמלת את האהבה לדברים שלתוכם האדם נולד נשארת גם במאה ה-21 המניע העיקרי של ההתארגנות האנושית. אמנם היו אשר טענו כי התלות ההרדית העמוקה שהתפתחה בין מדינות בתחילת המאה ה-21 תביא בסופו של דבר להצטמצמות חשיבותה של מדינת הלאום, להצטמצמות הבלעדיות של הדרתות הפועלות בהן ולבסוף גם להצטמצמות המלחמות שייגררו אליהן. ויש הטוענים כי המתח הדתי המלווה את הסכסוכים בימינו שוחק את חשיבות המשפחה, השבט והמקום. אבל טענות אלה יתאמתו רק אם ייעלם הרחף הבסיסי של אדם לאהוב את

הקרוב אליו ואת כל מה שאליו נולד. ועדיין אין לטענות מסוג זה שום הוכחה אמפירית מהימנה. ההפך הוא הנכון. במהלך המאה ה-20, באותה עת שהתלות הכלכלית הלכה והתעצמה, הלאומנות אף היא התעצמה. למעשה, היא נעשתה צרופה בהרבה כאשר עוד ועוד קבוצות קטנות תבעו זהות וזכויות לאומיות. ההיסטוריה של המאה ה-20 התאפיינה בהתגברות סימולטנית של הרציונליות הכלכלית בר

אי-אפשר להבין את העתיד בלי להביא בחשבון את הצורך החיוני של האדם בלאומנות

בכד עם התעצמות הלאומנות. לכן אי־אפשר להבין את העתיד בלי שנביא בחשבון את הצורך החיוני של האדם בלאומנות ואת תמידיות הצורך הזה, אשר לעתים רבות עולה על האינטרס הכלכלי של הפרט.

מקום

האלמנט השני שמניע לאומנות קשור לחוויית המקום שבו שוכנים אהוביו של אדם ובני משפחתו הטבעיים. קהילות, ערים, אומות ואף נוודים מתקיימים במרחבים. אם מנתקים אותם ממקומותיהם אופיים משתנה. יש אמנם משהו אותנטי בתרבות, בלשון, בדת, במסורת ובמנהגים שאיננו מצטמצם למקום גרידא. ועם זאת, יש

הגיאופוליטיקה מלמדת אותנו שחשוב היכן נולדים ולא רק למי נולדים

בתרבות משהו ששייך אך ורק למקום שבו היא קיימת. אם מסכימים עם האמירה "חשוב למי נולדים", אזי הגישה הגיאוגרפית מלמדת אותנו שחשוב גם היכן נולדים.

אתחיל בעובדה פשוטה. סביר מאוד להניח שאסקימואי חוֹוה את העולם בדרך שונה מפריזאי. סביר להניח שלפני שפגש האסקימואי באירופי, הוא התחכך ישירות עם הטבע. הוא אכל מה שצד או מצא. מה שצד נגזר ישירות מהמקום שבו שהה. הכלים שבהם צד או נעזר למצוא את מזונו נגזרו ממה שהיה בהישג ידו, וזה כשלעצמו נגזר גם כן מהמקום שבו שהה.

נכון, אני מסכים שזה פסול לתאר תרבות בניסוח כה פשטני של מאבק לקיום בסיסי. בני אדם הם מורכבים בהרבה מתיאור פשטני כזה. ובכל זאת, אניה שכולם יסכימו כי אדם שנולד במקום מסוים ולאנשים מסוימים יחווה את המציאות בדרך מסוימת מאוד הנגזרת ישירות מתנאי הסביבה שבה חי.

הסוגיה הזו טופלה לא מעט בספרות המחקר. חוקרים חקרו למשל את ההבדלים הקיימים בין תושבים של ערי חוף לבין תושבי ערים שממוקמות בהרים או במישורים הרחוקים מנמלי ים. חוקרים אחרים חקרו את ההבדלים בין תושבי ערים גדולות לתושבי כפרים קטנים, ועוד. בלי להיכנס לאופן שבו מעצבת הגיאוגרפיה את התרבות של לאומים, קל להבין כיצד כפרים אשר בסביבתם הטבעית הגיאוגרפית היו משאבים לבניית חומות גבוהות לא התפתחו להיות ערים גדולות, ואילו כפרים שלא היו בידיהם די משאבים לבנות חומות בצורות, נפלה בחלקם ההזדמנות להתפתח לערים ענקיות. לא קשה אם כך לשער את ההבדל בין ההיולד בסינגפור לבין ההיולד באולן בטור במונגוליה.

פחד

ואולם, האלמנט החשוב ביותר בלאומנות קשור לחרדות הקמאיות שהמרחב והמקום מטילים על כל אחד מאיתנו. חשוב להבין שמעל למרחב שבו אנשים חיים מרחף פחד תמידי אשר צריך להביאו בחשבון בבואנו להעריך את הכוח המניע של סכסוכים גיאוגרפיים. במקום שבו האדם יהיה ממוקם, תמיד תרחף מעליו תחושת הפחד מהאחר – מהמדינה האחרת, מהעם האחר ומהקבוצה האחרת. תמיד יימצא הפחד בין כל שתי קהילות החיות זו לצד זו. מקור הפחד הוא תמיד חוסר הידע על כוונות הצד שכנגד. התחושה כי לעולם לא נוכל לדעת מה זומם האחר לעשות לנו תקנן בנו לעד ואי-אפשר לדכא אותה. ביחסים אקראיים, כאשר המונח על כף המאזניים אינו כה חשוב, אזי יכול אדם לייחס לדעהו רק כוונות טובות כי ממילא מחיר הטעות נמוך. אבל כשהי משפחתו, או חירותה ורווחתה, מונחים על כף המאזניים, הזכות שיש לו לקחת סיכונים בנוגע לפירוש הכוונות של הצד האחר נחלשת פלאים. בנקודה זו הצורך להניח שהגרוע מכול יכול להתרחש מקבל חשיבות עליונה.

לדעת פרידמן מלחמות מונעות ומתחוללות בעיקר מתוך פחד ופחות מתוך

מלחמות מתחוללות ומונעות בעיקר מתוך פחד ופחות מתוך תאוות בצע

תאוות בצע. תומאס הובס (1679–1588) הרחיב על כך בפרוטרוט בספרו הקלאסי לוויתן. שם הוא מסביר כי חוסר הידיעה של אדם באשר ליכולותיהם ולכוונותיהם של שכנים הוא הגורם לחוסר האמון הבסיסי ביניהם. גם ידיעה ברורה שכוונת השכן טהורה אינה מעידה דבר על מהותו הפנימית. תאבוננו לפלוש יישאר תמיד הנעלם הגדול, בעיניך וגם בעיניו. הנעלם הזה מניע קהילות לפעול בדרך שהיא מעבר למגננה גרידא. היא דוחפת אותן גם לפעולות מנע אגרסיביות. כל קהילה חושבת לעצמה שאם השכן שמנגד יכול להעלות על דעתו את הגרוע ביותר, מוטב לפעול ראשון. בעולם שבו נפש האחר אטומה, פעמים רבות ההיגיון דוחף את האדם לפעול באכזריות נמרצת רק על בסיס החשש מפני הנורא מכול.

המקום קובע מי הם האויבים, את רמת הפחד המרפפת מעליו, את הפעולות האלימות שיתרחשו בו, ומעל לכול את גבולותיו

קווי המתאר של המקום שבו ממוקמות הקהילות מעצבים בסופו של יום את רמת החרדה שלהן. המקום מעצב את מקור החששות שיחוו הקהילות, הוא מעצב את אופי פרנסתן, את התרבותן, את ילדותם של תושביהן ואת הזדקנותן. ובעיקר מעצב המקום את הנסיבות שיקבעו מי מהקהילות ייזמו מלחמות בו, בין מי למי יהיו המלחמות האלה ומי ינצחו בהן. המקום אפוא קובע מי הם

האויבים, את רמת הפחד המרחפת מעליו, את הפעולות האלימות שיתרחשו בו, ומעל לכול את גבולותיו.

מבחינה זו, לגדול המדינאים הישראלי תהיה השפעה פחותה על מהלכים גיאופוליטיים מאשר לפוליטיקאי האמריקני הממוצע. המקום במרחב כופה יכולות והוא גם כופה רגישויות ורמת פגיעות. המקום כופה את סגנון חייהם של תושביו, מהנשיא ועד אחרון האיכרים. נתאר לנו מדינה כפולין, אומר פרידמן, הרחוקה בין שתי מדינות גדולות, גרמניה מכאן ורוסיה מכאן. היא חסרה כל עמדות הגנה – לא נהר, לא הרים ולא מדבר. לכל אורך ההיסטוריה שלה היא היתה אחת משתיים: אגרסיבית בניסיון לדחוף את גבולותיה (נדיר בהתחשב במשאביה) או לחלופין קורבן לאגרסיביות מצד אחרים (מצבה השגרתית). אם כן, המקום שהפולנים הגדירו את עצמם בו מכתוב במידה רבה את ההיסטוריה הפולנית כולה.

לחשיבותו של המקום יכולות להיות השלכות מרחיקות לכת אף יותר. המקום מגדיר גם את חיי הכלכלה של אומות. כדי שגרמניה למשל תוכל להניע את כלכלתה, היא היתה תלויה מאוד במחצביה של צרפת. בדומה לזה, כדי שיפן תוכל להניע את התעשיות שבתחומה, היא היתה תלויה נחרצות במשאבי הברזל והדלק של ארה"ב. משום כך, לא יכלו, לא גרמניה ולא יפן, לשלוט בהתנהגותן של ארה"ב מזה ושל צרפת מזה. צרפת וארה"ב ניצלו את תלותן של גרמניה ויפן במשאביהן, ואלה מצדן, מנוצלות ומבועות, חששו שמא תיחנק כלכלתן. הרי מעולם לא יכלו לדעת מה כוונותיהן של צרפת ושל ארה"ב. האם היתה להן הפריבילגיה במאות ה-19 וה-20 לשים את יהבן על רצונן הטוב של ארה"ב וצרפת ולהמר על עתיד אזרחיהן, בייחוד כאשר האווירה של אי-ההסכמה חזרה והופיעה שוב ושוב? מנקודת מבטן זה היה מעשה לא אחראי כלפי קהילותיהן.

אילו לצרפתים היו מחצבים באזור המרוחק כמאתיים קילומטר מזרחה, ואילו ליפנים היו מינרלים ומשאבים טבעיים בגבולם, היתה ההיסטוריה מתפתחת בוודאי בדרך שונה. אבל למקום היו קווי מתאר שונים, ומחצבי הברזל היו מערבה מגבולות גרמניה, והנפט היה אלפי מייל מחופי יפן. שתי המדינות היו מונעות על ידי שני מניעים: האחד היה תלות הדדית, קרי העובדה שהן לא היו יעילות בהתנהלותן יצרה אצלן פגיעות בולטת, והשני היה הפחד שמא המדינות שבהן היו תלויות ינצלו את פגיעותן כדי לסחוט או לרסק אותן.

התוצאה היתה כמובן מלחמות עקובות מדם. הגרמנים, אם בהנהגת ביסמרק או בהנהגת היטלר, ניסו לשנות את המצב ולהטיל מרותם על הצרפתים. הרוסים,

אשר היו מפוחדים מהאפשרות שגרמניה תהיה חזקה ובטוחה באגפה המערבי, לא רצו בתבוסת הצרפתים. הגרמנים, מודעים לפחד של הרוסים, הבינו שאם הרוסים והצרפתים יתקפו אותם בו-בזמן, יובסו. מחשש זה, וכדי לקעקע את האפשרות הזו, ניסו הגרמנים לתקוף ראשונה בשלוש הזדמנויות ובשלושתן כשלו.

דבר אחד חשוב כאן במיוחד, לטענת פרידמן, והוא הפחד. ומדינות מונעות מהפחד המשתק הזה יותר משהן מונעות מתאוות בצע או מהאהבה ליקרים להן ביותר. הפחד מאסון מניע את מדיניות החוץ של מדינות לאום מודרניות כשם שהוא מניע שבטים נוודים. פחד מתלות ומחורבן, קמאי ככל שיהיה, מניע אומות לאגרסיביות שגם הן אינן רוצות בה. הפחד הזה תלוי המיקום יכול לשתקן ויכול גם להגיע לממדים של הזיה, ובסופו של דבר להכתיב את גורלן לחסד או לשבט.

הפחד שהמיקום מרעיף על מדינות משתק, גורם להן להזיות ובסופו של דבר מכתוב להן את גורלן לחסד או לשבט

כמה כואבת אמת זו. אף שרובנו רוצים להתעלם ממנה ולהרחיקה מתחת לתלי תלים של ערכים הומאניים וגלובליים, היא כנראה תרדוף אותנו עוד מאות שנים. מי שרוצה ללמוד משהו על העתיד האפשרי במאה ה-21, יהיה חייב להביא אמת זו בחשבון, שאם לא כן הוא עלול לשגות בחלומות שווא ולמצוא עצמו מותקף על ידי שכניו בלא שלא להיהו כל כוונות רעות מלכתחילה.

זמן והתנגדות

אינני חושב שיש מודל כלשהו בחקר התנהגותן של מדינות וקהילות אשר מניח שדפוס התנהגותן אחיד. כל קהילה בנויה מהרבה תת-קהילות המחולקות גם הן למרכיבים רבים. החלקים הללו יכולים להכיל מגוון של קבוצות אתניות, מסורות דתיות, או כתות חברתיות. ועם זאת, דומני שמאפיין אחד חשוב מחלק כל אורגניזם קהילתי לשתי קבוצות נפרדות וברורות והוא ההבדל בין עשיר לעני. יותר מכל דבר אחר, הבחנה זו קובעת כיצד חיים בני אדם את חייהם. ההבדל בין אדם מן השורה שאין בבעלותו בית וחי בשכירות כל חייו, לבין אדם בעל הון המחזיק בבתים ברחבי תבל וביניהם הוא מחלק את זמנו במשך השנה, הוא לאין שיעור משמעותי מכל דבר אחר בחיים – מלבד אולי מהעובדות הבסיסיות של מחזור החיים, לידה ופטירה. בסופו של דבר, שני טיפוסים האנשים הללו משתכרים בדרך שונה, בונים חיי משפחה שונים וחיים בסגנונות חיים הנבדלים בתכלית זה מזה.

כל מי שעוסק בחקר חברות יודע שאי-אפשר לפספס את החלוקה הזו במעמדות הכלכליים. קרל מרקס, במאה ה-19 וה-20, הדגיש והעלה את החשיבות של חלוקת המעמדות הזו בזהות האנושית לרמה הגבוהה ביותר. ואז פחתה חשיבותם של שאר השיוכים החברתיים, כך שלאום, משפחה ודת הפכו לפתע עוד סימן למעמד כלכלי בלבד. ממש כפי שהליברליזם הכלכלי העלה את רמת חשיבותו של הפרט המבודד לתמצית מהות הקיום האנושי, כך עשה הסוציאליזם למעמדו הכלכלי.

מעניין לציין שהליברלים הכלכליים והמרקסיסטים, אף שעל פני השטח נחשבים אויבים בנפש, הם שותפים גם לתפיסה שלפיה לאום הוא לכל היותר נישואי נוחות או לכל הגרוע בית סוהר קולקטיבי, וגם לציפייה שמדינת הלאום תתפוגג – אלה דרך הון גלובלי ואלה דרך מעמד עובדים בינלאומי.

אלא שככל שהזמן עובר, אשליה אופטית מעניינת מתפשטת בקרב העשירים והאינטלקטואלים של המאה ה-21. היא מופיעה אצל ליברלים וסוציאליסטים

כאחד. רבים מהם מתהלכים בתחושה שלאומנות אינה חשובה עוד. לכל עשירי העולם, אשר הצליחו לכודר עצמם מההמון ומהטבע בעזרת שכבות עבות של טכנולוגיה ומשרתים, יש אורח חיים דומה, אך הוא נברל מאוד מאורח חייהם של בני עמם.

האשליה האופטית של העשירים והאינטלקטואלים במאה ה-21

המקום אינו חשוב להם באותה מידה שהוא חשוב לבעלי מעמד נמוך יותר בארצם. הטכנולוגיה אינה רק מושלת בטבע, אלא גם מציבה רבדים עבים של בידוד בין תנאי חייו של האדם לבין הטבע שסביבו. לכן, במובנים רבים, ככל שהטכנולוגיה של קבוצה כלשהי מתקדמת יותר, כך חשיבות המקום עבורה נגרעת, או לפחות נתפסת כפחותה. המכנה המשותף לבנקאי ישראלי, למשל, ולבנקאי אמריקני או סיני הוא רב מהמשותף לו ולישראלי הממוצע מבני עמו. נראה כי עושר ממוסס את המרחב המקומי לחלוטין. באותה המידה, לכל האינטלקטואלים באשר הם יש אשליה כי רב המשותף להם ולחבריהם ברחבי תבל מהמשותף להם ולמשרתים אותם בקפטריה באוניברסיטה שבה הם לומדים או עובדים. יש שהאמינו כי האוניברסליזם מהסוג הזה עוד יתפשט גם בקרב העניים בעולם. ולא כך. קרל מרקס הוא שטען כי לפועלים אין מדינה וכי הם מרגישים סולידריות אוניברסלית איש אל רעהו. לבנקאים אולי אין מדינה, ואינטלקטואלים יכולים אולי לדמיין שלפועלים אין מדינה, אך אין שום הוכחה אמפירית ולו הקלושה ביותר שפועלים מרגישים בתחילת המאה ה-21 שאין להם מדינה או לכל הפחות קהילה.

בנושאים מעין אלה נוהג פרידמן להשתמש באמירה החריפה, שהמאה ה-20 היתה בית קברות אחד גדול לפנטזיות אינטלקטואליות בדבר אדישותם של בני המעמד הנמוך לסוגיות ולאינטרסים לאומיים. בשתי מלחמות העולם היו אלה המעמדות הנמוכים והבינוניים אשר קרעו לגזרים את שכניהם מאותם המעמדות המקבילים להם. בארה"ב, היו אלה דווקא בני המעמד הנמוך והבינוני אשר תמכו במלחמה בווייטנאם. גם בישראל, מי שתומכים יותר ברוחות קרב השכם והערב נגר פועלים פלסטינים מסכנים בשטחי יהודה, שומרון ועזה אינם אלא בני מעמד הפועלים, הנוטים להצביע לימין שוב ושוב. קריאות כמו "בואו נראה להם" ו"נשבור להם את העצמות" לא באות מצד אינטלקטואלים או אזרחי העולם הגדול העשירים, כי אם מצד אנשים קשי יום אשר מעמדם דומה למעמד של מי שהם רוצים "לכסח".

כל שיח גיאופוליטי, לפי שיטת המחקר שמציע פרידמן, צריך להתחיל בהסבר מתקבל על הדעת מדוע כך הדבר. לדעתו ההסבר הפשוט המרחף בשטח – שלפיו העשירים מפעילים מניפולציה בעורמה על העניים כדי שאלה יהיו בשר התותחים במלחמותיהם – אינו מחזיק מים. אחרי ככלות הכול, בדרך כלל העשירים הם שמתנגדים למלחמות בתואנה שלרוב אין הן מביאות עמן טובה עסקית. יתרה מזו, איני בטוח לגמרי שהמון הפועלים הוא כה טיפש כפי שהאינטלקטואלים סוברים. נראה שחייבת להיות להם סיבה טובה להיות כה לוחמניים בהתנהגותם.

כללי הניתוח הגיאופוליטיים הישנים-חדשים

פרידמן מציע אם כן כמה כללי ברזל שבעזרתם אפשר להתחיל לנתח את הווקטורים העתידיים של תהליכים גיאופוליטיים כמשתקף מהגישה הגיאוגרפית. אלה יונקים מההסברים שהוא מעלה לסוגיה מדוע האשליות דלעיל אינן חלק מעולמם של המעמדות הנמוכים, אשר הם מי שמניפים גרזנים חדשות לבקרים בהיסטוריית העמים.

1. גורל משותף

הכלל הראשון הוא תחושת הגורל המשותף. תחושה זו נעה על שני צירים. הציר הראשון הוא גודל האומה, המדינה או הקהילה. תושבי ישראל, למשל, מתהלכים בתחושה, הנובעת מעצם היות המדינה כה זעירה, שכל אשר יקרה לה יקרה

למעשה לכל התושבים ללא יוצא מהכלל. אם ישראל תפסיד במלחמה ויפלו אליה צבאות ערב, איש מתושביה לא יהיה חסין מפני ההשלכות של ההכרעה בקרב כזה. ואלה יכולות להיות קריטיות וקטסטרופליות. תחושת גורל כוללת כזו לא קיימת, בדרך כלל, במדינות גדולות. אפשר להניח שבמדינות ענקיות, בייחוד אלה שאינן מאוימות תדיר או שיש להן טופוגרפיה המספקת אזורי מיגון טבעיים, תחושת הגורל המשותף אינה ניכרת. אמריקנים, למשל, לא אפופים בתחושה חריפה שביטחון לאומי הוא עניין אישי, בעיקר משום שאם מתרחש אירוע מדיני ביטחוני במקום מסוים, במדינה, בעיר או בשכונה כלשהי, זה עדיין רחוק מחיי היומיום שלהם, והשלכותיו על קהילתם הקרובה יורגשו רק במעט או שלא יורגשו כלל.

2. מעמד חברתי

הכלל השני הוא חוויית המעמד החברתי. לאנשי הממון קל יותר לסוכך על עצמם מפני גורל הקהילה שלהם מאשר לאנשי המעמד הבינוני והנמוך. העשירים יכולים לאגור ממון במדינות אחרות. ברשותם אמצעי תחבורה פרטיים, אוניות ומטוסים, והם ומשפחותיהם יכולים לנוע בין מדינות בכל עת. לא כך מי שאינו בעל ממון. גורלם של אלה שזור הרבה יותר בגורל מדינתם.

תחושת גורל זו פרושה על פני סקלה רחבה של חוויות קיומיות, החל ביחס למלחמות, דרך היחס לתנועות הגירה של אוכלוסיות זרות, וכלה ביחס לגלובליזציה והסכמי סחר המפרקים פרוטקציוניזם כלכלי. העשירים יכולים תמיד לגונן על עצמם מפני התוצאות של התהליכים הללו ואף להרוויח מהן לא מעט. השאר כמובן לא יכולים.

הנגזרת של כלל זה היא שהשכבות הנמוכות ייטו, באופן גורף, להיות שמרניות יותר בכל הנוגע לסיכונים שארצן צריכה לקחת, בספקטרום רחב של עניינים במדיניות חוץ. מאחר ששכבות הביניים והשכבות הנמוכות בכל מדינה מרגישות שיש ברשותן רק מעט מרחב לתמרון, קרי יש להן יותר מה להפסיד מתוך מה שעומד לרשותן ויותר מה להרוויח אם מהמרים נכון, הן יסלדו מסיכונים ויהיו חשדניות בכל הנוגע למה שהאינטלקטואלים ובעלי הממון ילעיטו אותן בו על היתרונות של סוף עידן הלאומנות והפרוטקציוניזם.

השכבות הנמוכות בכל מדינה יסלדו מסיכונים ויהיו חשדניות מאוד בכל הנוגע למה שבעלי הממון ילעיטו אותן בו

3. הפחד מהשונה

הכלל השלישי הוא חוויית הפחד מפני כל מה שאינו שייך לחוג הקרוב ביותר. אם האהבה היא החוויה הראשונית שאדם חווה בעת היוולדו, הרי הפחד הוא החוויה השנייה. אהבת השייך מתחלפת במהרה בפחד מהשונה. ככל שהאדם חלש יותר כך יש ברשותו רק מעט משאבים וכך הוא גם תלוי יותר בקהילה שלו.

האיש הפשוט חי בפחד מתמיד מפני הלא-ידוע

וככל שהוא תלוי יותר, כך גם יהיה זהיר יותר בלקיחת סיכונים. בעיקר יהיה חשדן כלפי סיכונים שיכתיבו לו העשירים של קהילתו, שיש בכוחם לכרסם עוד יותר באוטונומיה המעטה

שיש לו על חייו. מנקודת מבטו של האיש הפשוט, העשיר הוא בן חורין להיות רודף בצע, חמדן והרפתקן, שהרי הוא יכול להרשות זאת לעצמו כי יש לו גיבוי היה וישתבש משהו בדרכו. לעומתו, האיש הפשוט חש כי אנשים כמוהו אינם יכולים לקחת סיכונים והוא חי בפחד מתמיד מפני הלא-ידוע, ובמידה רבה בצדק. וכבר שלמה המלך אמר במשלי: "ערום ראה רעה ויסתר, ופתיים עברו ונענשו" (כב, ג).

בעידן הדמוקרטי, מלחמת המעמדות אינה כפי שצפה קרל מרקס. מלחמת המעמדות היא בין העשיר הרב-לאומי ובין הלאומני המצוי. העשיר בעל

מלחמת המעמדות במאה ה-21 היא בין העשיר הרב-לאומי ובין הלאומני המצוי

התודעה הרב-לאומית, היכול להרשות לעצמו מרחב תמרון גדול בחיים, טוען שבסופו של דבר ההרפתקאות הרב-לאומיות, כמו ארגון הסחר העולמי, האיחוד האירופי והסכמי הסחר הצפון אמריקניים, יביאו רק תועלת לכלל החברה האנושית. מנגד, בן הארץ הפשוט אינו מתכחש לכך, מבחינתו ייתכן אף שנכדיו יצליחו וישגשגו בעולם רב-לאומי, אך הוא בשום פנים ואופן לא יכול להרשות לעצמו ליטול סיכון ארוך טווח, שכן רק העשירים יכולים לשקול שיקולים ארוכי טווח ואולי ליהנות מתוצריהם.

4. זמן אינדיווידואלי כנגד זמן קולקטיבי

הכלל הרביעי הוא חוויית המתח שיש בין פרקי הזמן הדרושים למדינות להתפתח כלכלית ובין פרקי הזמן שיש ברשות כל אזרח פרטי לממש את שאיפותיו הכלכליות. בלשון אחרת, תוחלת חייו של האדם היא מרכיב קריטי בשיקול דעתו בבואו ליטול סיכונים.

כדי שמדינה שכלכלתה מבוססת בעיקר על חקלאות תפתח למדינה שכלכלתה מבוססת על טכנולוגיות מתקדמות, דרוש זמן ודרושים דורות רבים,

דורות שיירתמו בהקרבה ובסגפנות להשגת יעדים כלכליים גבוהים, ושתהיה להם משמעת חברתית כפי שיש רק למהגרים. הורים מהגרים, למשל, חיים את חייהם בצניעות יתרה רק כדי שילדיהם יוכלו לחיות בתנאים טובים יותר. המוטיבציה של הורים כאלה להקריב לא רק את נוחותם, תקוותיהם ושאיפותיהם אלא גם את חייהם, היא היסוד של התפתחות כלכלית. לאמיתו של דבר, הדוגמה של המהגרים בכלכלה מפריכה כל תיאוריה או מודל אשר רואים בפרט כלי הנתון לכפייה גרידא בידי ההיסטוריה. זה כנראה "לא עובר" כפי שתיארו הוגים של הכלכלה הליברלית.

עכשיו נניח את הדוגמה הבאה. נניח שמישהו מצליח להוכיח בכירור שאם סין תקבל עליה את התפקיד לייצר את כל הציוד האלקטרוני בעולם, התועלת שתצמח מכך, למשל לארה"ב, תהיה עצומה. נניח שמישהו מוכיח שבתוך 30 שנה יכפיל הדבר את התוצר המקומי של ארה"ב ואת רמת החיים של תושביה. מנקודת מבטה של כלל החברה אין ספק שזה יהיה רעיון מעולה. אך אם ננסה לראות את הדברים מנקודת מבטו של אדם צעיר בן 30, נאמר מהנדס מחשבים שזה עתה סיים תואר בהנדסה ולו ילד אחד או שניים, הרי 30 השנים הללו הן כל שנות חייו הפרודוקטיביים. הוא לא יוכל לעבוד במקצוע שבו השקיע משאבים והתמחה. השקעתו בוודאי תרד לטמיון. עד אשר החברה ככלל תתחיל לראות את התועלת ממהלך כזה הוא כבר יהיה בן 60. חיייו יהיו שונים ממה שהוא קיווה להם בעת שהלך ללמוד הנדסת מחשבים. סביר להניח שחיייו יהיו נוחים הרבה פחות ממה שדימה לעצמו ואולי גם ממה שהיה ראוי לו.

הדוגמה הזו מבהירה כיצד אנשים פרטיים ומדינות פועלים בשני ממדי זמן שונים. מדינות מורדות את יחידות הזמן שבשעונן ההיסטורי בעזרת יחידות גדולות, שהן עשורים, דורות וגם מאות. ואילו אנשים פרטיים מורדים את יחידות הזמן שבשעונם בשנים יחידות או לכל היותר בעשורים ספורים. מה שנחשב בקושי ליחידת זמן בהיסטוריה של אומה, או לתקופה בכלכלה, בחיי הפרט נחשב לחיים שלמים.

זה המתח הבסיסי, לדעת פרידמן, הקיים בין האדם לבין מדינתו. כאשר מספר האנשים אשר השינויים הכלכליים הגדולים ישנו את חייהם יהיה קטן ובלתי-מאורגן, תצליח המדינה לשחוק את הפרט ולא יקרה דבר. אם יבינו שילדיהם אולי עתידים לחוות קפיצת מדרגה כלכלית משמעותית, אולי יסכימו,

הסכמה שבשתיקה, להקריב את הקורבן שהם נדרשים להקריב. אם יחששו שהקורבן לא יביא לשינוי ניכר באושרם של ילדיהם, אף אם יובטח שהכלכלה תכפיל את כוחה, הם יתמרדו. הנקודה החשובה, לדבריו, בכלל רביעי זה היא המיקוד שיש לשים בשעון בבואנו לנתח תהליכים גיאופוליטיים ולהעריך את וקטור ההתפתחות שלהם בעתיד. בסופו של דבר, ההבדלים בקנה המידה של יחידות השעון הללו משנים רבות בהיסטוריה של אומות.